

LA PRAXI LINGÜÍSTICA DE CARLES RIBA: EL LÈXIC A LA SEGONA TRADUCCIÓ DE L'ODISSEA

Trobem a faltar encara avui un estudi aprofundit sobre la llengua de Carles Riba. És cert que el nostre país no té la tradició d'estudis d'aquesta mena que podem trobar per exemple a Itàlia, on la *questione della lingua* ha estat analitzada des de tots els angles, i hi trobem sobretot abundant bibliografia sobre la llengua de Manzoni, o dels *Malavoglia*, o, més a prop nostre, de Calvino, etc. Carles Riba és d'aquells autors que se citen contínuament com a exemple d'un cert tipus de llengua, que de vegades cal atacar com a massa àulic, o que representa un model ideal tot i que potser inassolible —pensem en la polèmica sobre el català del president Montilla, ara fa un any, que el periodista Enric Duran resumia a *El Periódico* dient que el president no parlava el català de Riba... (*El Periódico de Catalunya*, 18-VII-2008)—, però encara ara no tenim un estudi aprofundit i sobretot imparcial de la seva llengua. Si al Simposi Carles Riba de fa més de vint anys Miquel Dolç (1986: 27) ja reclamava un estudi que en fes un seguiment al llarg dels anys, ni al Segon Simposi (*Actes* 1995) dedicat a ell uns anys més tard, ni tampoc posteriorment aquesta investigació no ha estat duta a terme, si més no, com dèiem, de forma aprofundida i sistemàtica.

El que presentem aquí no és més que una part del projecte que tenim, de fer, si més no, el primer pas en aquesta direcció.

I. L'ANÀLISI COMPARATIVA DEL LÈXIC A LES DUES VERSIONS (1919 I 1948) DE L'ODISSEA DE CARLES RIBA

Ens hem fixat, per començar, en un aspecte de la llengua de Carles Riba que ens podia donar informació sobre l'evolució dels seus conceptes lingüístics, i això és en quina direcció va enfocar els canvis lèxics entre la seva primera versió de l'*Odíssea*, de 1919 (a partir d'ara, *Od19*), i la segona, publicada en edició de bibliòfil el 1948, i reproduïda en la forma més coneguda de l'editorial Alpha, el 1953 (a partir d'ara, *Od53*).

II. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ

No cal dir que el connubi Riba-Homer, en tots aquests anys, ha atret l'atenció dels estudiosos en diverses ocasions.

Citem, per començar, la tesi doctoral de Felip Maria Lorda (1968), el qual feia un primer estudi comparatiu de les dues versions, tot i que el context polític del moment l'obligava a ocupar-se gairebé més de la simple justificació de l'existència de l'obra, i en general de la cultura catalana, que no pas d'aprofundir en la seva investigació. De tota manera, és interessant i útil revisar els treballs d'aquella època per no oblidar les circumstàncies en què es desenvolupaven. De la comparació detallada que Lorda fa podem recollir aquí algunes consideracions sobre la traducció dels noms dels colors, especialment complicada en el cas del grec antic, o altres aspectes més estrictament lingüístics, com ara el canvi del passat simple al perifràstic, o del possessiu àton al tònic.

Més o menys a la mateixa època —i de fet Lorda es lamenta d'haver-se de comparar amb algú d'aquella talla—, també Eduard Valentí i Fiol (1973) es fixava en les dues versions ribianes de l'*Odissea*, i publicava un text que encara avui es pot considerar clàssic —dels diversos estudis sobre Riba i el món clàssic recollits en el volum citat, ens referim aquí al titulat «Carles Riba i la seva traducció de l'*Odissea*», publicat originalment a *Estudis Romànics*, ix (1961), 127-137. La seva anàlisi deixa de banda el detall per donar una interpretació global de l'estratègia de traducció de Riba, i definir-la al capdavant com la representació d'una posició nova respecte al món clàssic: una posició que rebutja filtres, sobretot el filtre humanístic. Ara, el que ens interessa aquí són les consideracions estrictament lingüístiques, i en aquest sentit Valentí i Fiol (1973: 95) valora positivament l'equilibri aconseguit per Riba en crear un llenguatge «natural», però no «casolà», és a dir, l'ús que fa de girs populars, col·loquialismes i dialectalismes sense caure en els excessos en què queia en alguna ocasió el seu model Joan Maragall (veg. també Cors i Meyà 1990; Medina 1978 i 1989; Parcerisas 1997, que d'una manera o altra han tractat el tema).

III. EL NOSTRE ESTUDI

L'anàlisi que ens hem proposat de fer aquí té uns objectius totalment diferents, atès que no pretenem fixar-nos en la qualitat de la traducció ni des d'un punt de vista conceptual, com feia Valentí, ni tan sols des del punt de vista literal, com feia Lorda. Allò que volem analitzar és de quina manera es produeix, en el camp lèxic, allò que el mateix Riba havia anunciat que havia estat la seva intenció, en la introducció a la seva segona versió de l'*Odissea* (Riba 1953: 13):

El cert estat de fluïdesa en què es troba el nostre català literari, i en el qual segurament cal desitjar que duri, acreixia l'extensió dels meus recursos. Tal locució dialectal o arcaica, tal inversió amb què una construcció esdevenia més intensa o més rara, tal decidida invenció, fins i tot, em permetien ara i adés de pujar el to de l'estil, simulant alguna cosa d'aquella mena d'universalitat que tingué el llenguatge homèric dins l'àrea del grec, o aquell dring sagrat, remot [...]

Ens mantindrem, doncs, dins els límits del mateix llenguatge creat, i mai més ben dit, per Riba per aconseguir «aquell dring sagrat».

IV. INSTRUMENTS

Per a la nostra tasca disposem actualment d'algunes eines de recerca lexicogràfica de gran eficàcia. A banda dels diccionaris clàssics, des del Fabra, ara reeditat en edició facsímil (*DGLC*), a l'Alcover-Moll (*DCVB*), passant pel Coromines (*DECat*), tenim el *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* (*DDLC*), consultable en línia, encara de forma parcial. Ara bé, el recurs que utilitzem de forma més continuada és la consulta al *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (*CTILC*), elaborat per l'Institut d'Estudis Catalans com a base de dades per al diccionari descriptiu. Tot seguit presentem algunes petites mostres dels primers resultats de la nostra investigació.

V. EXEMPLES

És evident, en primer lloc, que entre la primera versió, feta el 1919, i la segona, el 1948, hi ha certes discrepàncies lèxiques degudes a l'èxit de les reformes fabrianes. D'aquestes podem citar el canvi d'*omelic* a *llombrígol*, només com un exemple (naturalment n'hi ha molts més).

Hem dit en un altre lloc (Turull 2008) que Riba no era un lingüista. Efectivament, per a les seves trias en qüestions de llengua es refiava del seu instint de català «de soca-arrel pels quatre costats», com deia en una carta la seva esposa Clementina (Ferrer/Pujadas 2002: 184); però, sobretot, seguint l'ideal de rigor i d'ordre que admirava en el classicisme francès, obeïa els consells dels que sí que eren lingüistes: Fabra, en primer lloc, però no només ell (per a més aprofundiments sobre la teoria lingüística de Riba, veg. encara Turull 2008).

1. *Rai/raig*

Un primer exemple d'aquesta actitud és el canvi sistemàtic de *rai* 'conjunt de bigues d'arbre fortament unides formant una plataforma flotant', segons la

definició de Fabra (*DGLC*), a *Od19*, per *raig*, a *Od53*. Malgrat que aparegui a *DGLC* com la forma preferible, tant Alcover-Moll (*DCVB*) com Coromines (*DECat*) consideren que *rai* és una forma dialectal que s'ha superposat a *raig*. És interessant tot l'article de Coromines (*DECat*, vii: 49) referit a aquest mot, perquè la qüestió etimològica és prou complexa, i li dóna ocasió, malgrat aquest aparent acord inicial, d'atacar Moll en el seu estil habitual:

[...] en aquesta volada del foc cap a les brases el segueix [es refereix a Fritz Krüger] obedient *AleM*, amb la fatal conseqüència de fer un capmàs, o bolic, o [...] embolic, confonent el *raig* 'encavallada de troncs' amb *raig* de *rajar*: quina satisfacció de poder dur la contrària al *DFa.*, que havia consagrat la distinció entre *rai* 'tramada' i *raig* 'fluència' [...] d'acord amb tota doctrina de lingüística, de semàntica, d'etimologia i de vida de la llengua!

En aquest cas, doncs, la tria de Riba es decanta pel terme més tradicional, aquell que segons Coromines va predominar en la llengua literària, i que trobem documentat per primer cop al s. xiv, al *Consolat de Mar*; tot això de forma coherent amb el to que vol donar a la seva versió de la llengua homèrica.

2. *Porxe/porxo*

El segon exemple que hem triat és només una confirmació de l'obediència de Riba a Fabra, però no ens podem estar d'incloure'l, juntament amb un comentari sarcàstic de Coromines, que s'hi refereix tot i que no directament.

La forma *porxe*, que podria aparentment semblar més genuïna que *porxo*, ha quedat en realitat confinada, com en general les formes en *-e*, i ja des del s. xiv, als parlars conservadors del País Valencià, i d'alguna zona del català occidental (*DECat*, vi: 726, s.v. *porta*). Així, és només *porxo* la forma que trobem al *DGLC*, i Riba, que havia usat sistemàticament *porxe* a *Od19*, canvia de manera igualment sistemàtica totes les recurrències d'aquest mot per *porxo*, a *Od53*. Vet aquí el comentari de Coromines (*DECat*, vi: 726), referint-se a les edicions de l'*Atlàntida* de Verdaguer:

[...] en la versió i ed. definitiva, a cura dels «descastellanitzadors a ultrança» del cenacle floralesc, *porxos* es torna *porxes*.

Fins els puristes, però, quan són grans literats, adopten la forma definitiva del mot, com en el magnífic sonet de Josep Carner: «[...] d'aquell *porxo* ignorat [...]», 1908 (*Excelsior*, v. 8).

Podem dir que Riba adopta la forma correcta només a partir de la seva consagració en ser admesa dins el *DGLC*, mentre que el 1919 encara es trobava entre els puristes que la consideraven un castellanisme, a diferència de Carner, que ja el 1908 es decanta per la forma que els filòlegs consideren més genuïna.

3. *Termes noucentistes*

Més interessants són aquells casos en què Riba utilitza termes poc freqüents. En primer lloc, comentarem algun dels mots que podríem anomenar *noucentistes*, és a dir, aquells que són usats gairebé exclusivament pels escriptors d'aquest corrent literari.

El primer d'aquests podria ser *esdernar*. Coromines (*DECat*, III: 570) ens informa que la primera documentació seria de c. 1390, però que es tracta d'una forma, respecte a *esdernagar-se*, *esdernagat*, etc.,

molt rara i merament literària, no figura en cap glossari ni diccionari, car només *Alc.M.* ha donat *esdernat* 'esllomat' com de la Vall de Boí (cosa que no desmento ni afirmo: no en tinc nota), però jo no ho recordo d'allà, sinó d'uns versos, crec d'un bon poeta modern, «...el meu coratge que s'*esderma*...».

Coromines recorda el vers de memòria i no ens en diu l'autor. Al *CTILC* només en trobem 11 recurrències, totes d'escriptors afins a Riba: ell mateix i, després, Clementina Arderiu i Carles Cardó.

També podem incloure en aquest grup el mot *mollenc*, en el sentit de 'bla'. Aquest mot apareix amb aquesta accepció ja al *DGLC*, i també Coromines el recull, però si consultem el *CTILC*, només hi trobarem dues recurrències, i totes dues pertanyen a *Od53*.

El mateix passa amb *platós*. Una de les característiques de la llengua d'*Od53* és la voluntat de Riba d'utilitzar els termes mariners més tècnics. I en tenim molts exemples: des del canvi de «tiràrem les naus» per «avaràrem les naus», «amarrades» per «fondejades», «asseure's als bancs» per «asseure's als escàlens», «navegàvem junts» per «vogant de conserva», etc., o l'eliminació de perifrasis com «fèiem vela», substituïda per «vogàvem», o «anava rodant» per «cabotava», etc. En alguns casos, el fet que el terme pertanyi al registre tècnic fa que no aparegui en diccionaris generals com el *DGLC*, ni tampoc al *DIEC2*, mentre que sí que apareix al *DCVB*: aquest seria el cas d'*aportar*, intransitiu, 'anar (una barca) al port', amb què Riba substitueix *ancorar*. En el cas que ens ocupa, *platós* apareix al *DGLC*, 'espècie de rem molt ample que s'empra com a timó', i també al *DCVB*. Però, si ens fixem en les recurrències recollides al *CTILC*, només en trobem tres, i totes tres d'*Od2*.

4. *...tal decidida invenció?*

Per acabar, tractarem alguns termes especialment problemàtics. Fixem-nos, en primer lloc, en *ressenya*. Si bé aquest mot apareix als diferents reculls lexicogràfics, començant pel *DGLC*, cap de les accepcions no ens sembla justificar l'ús que en fa Riba: «i fèiem *ressenya* del que era meu, i tu em deies els

noms [...]» (*Od53*: 416). Les acepcions més properes, ‘enumeració dels principals trets d’una persona, animal, etc.’, o bé ‘narració succinta’, difícilment es poden convertir, des del punt de vista lexicogràfic, en una «llista de béns».

Vegem ara *serva*, que Riba utilitza en diverses ocasions a *Od53* amb una acepció diferent de les conegudes. El poeta pretén sintetitzar al màxim la llengua d’arribada per aconseguir una versió que es podria gairebé superposar mot per mot a l’original (Lorda 1968) i, per altra banda, demostra una preocupació major a *Od53* pel ritme resultant de la traducció de l’hexàmetre (Valentí i Fiol 1973; Medina 1978; Cors i Meyà 1990). Això justificaria, per exemple, el canvi de «del que a dins hi havia a balquena» (*Od19*: 140), o bé «del que serven dins a balquena» (*Od19*: 139), per «del molt que hi havia a la *serva*» (*Od53*: 266) o «del molt que hi ha en *serva*» (*Od53*: 265). Això no obstant, si bé *serva* és des del punt de vista etimològic un derivat postverbal de *servar*, cap de les acepcions recollides als diccionaris no en justifica l’ús en el sentit que trobem a *Od53*, que faria pensar en un significat ‘rebot’ o ‘conserva’. Efectivament, al *DGLC* només trobem l’accepció de «fruit del server», a part del femení de «serf», mentre al *DCVB* es recull també «cop donat per agredir» i «acció de servir, de mantenir l’equilibri». Al *CTILC*, a part de les 8 recurrències amb l’accepció ribiana, totes elles d’*Od53*, només trobem un cas dubtós extret de *La parada* de Joaquim Ruyra: «Qui anava a sobre quina mena de virosta li venia as damunt? Sa *serva* és una cosa, sa por... una altra». Tanmateix, ens sembla que aquest es pot justificar perfectament seguint els exemples del *DCVB* per a l’accepció «acció de servir, de mantenir l’equilibri», i concretament «tenir la *serva* viva: conservar la claredat d’enteniment», mentre que continuem sense trobar justificació lexicogràfica per a l’accepció ribiana.

CONCLUSIONS

Per a les nostres conclusions haurem de fer referència altre cop a la bibliografia italiana. Ens sembla bàsic aconseguir analitzar la llengua dels autors, i especialment de Riba, deixant de banda el llast que significa donar-li o no valor de paradigma. Vittorio Coletti (1989: 11), que s’ha ocupat de la llengua de D’Annunzio i d’altres autors i de la seva influència sobre l’italià, començava un seu article ja el 1989 amb la frase següent: «Da tempo ormai gli scrittori non fanno più testo nella grammatica dell’italiano», i continuava una mica més avall: «Insomma, la letteratura ha cessato di condizionare e orientare la lingua, che cerca altrove le proprie autorità [...]».

El nostre Riba es continua veient com un exemple, per a uns positiu i per d’altres negatiu, d’allò que cal o no cal fer, mentre creiem que és imprescindible analitzar-ne la llengua sense pretendre donar-li valor de paradigma. Més encara en el cas d’un treball que no és estrictament de creació, sinó de traduc-

ció, i encara podríem dir d'*anostrament* de tot un món, el món homèric, tan allunyat de nosaltres. Riba ja ens havia avisat en la seva introducció de les llicències que s'havia permès. I, encara que ara els lexicògrafs hagin de decidir si les seves creacions, o les seves «invencions», ja que ell mateix parla en aquests termes, poden ser admeses dins els diccionaris, això no ens impedirà de gaudir del seu text.

Hem donat només algunes mostres de la recerca que estem duent a terme. Creiem que el millor homenatge que podem fer a Carles Riba, en aquest any en què es compleix el cinquantenari de la seva mort —Pere Quart va dir llavors: «Si tu no hi ets, qui ens jutjarà?» (Medina 1989, II: 84)—, no és fer-ne una enèsima lloança, sinó analitzar la seva obra tan a fons com això sigui possible.

Per acabar he de fer constar el meu agraïment al Dr. Joan Soler, de l'Institut d'Estudis Catalans, que em va suggerir la idea inicial per a aquest estudi i sense l'ajuda del qual no hauria pogut portar-lo endavant. Tots els errors o inexactituds, naturalment, són responsabilitat exclusivament meva.

ISABEL TURULL I CREXELLS
Universit  degli Studi di Roma «La Sapienza»

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Actes 1995: Actes del II Simposi Carles Riba*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Coletti 1989: Vittorio COLETTI, «Italiano d'autore I», dins id., *Italiano d'autore. Saggi di lingua e letteratura del Novecento*, Genova, Marietti, 11-18.
- Cors i Mey  1990: Jordi CORS i MEY , «Carles Riba i l'adaptació de l'hexàmetre al català en la seva traducció de l'*Odissea*», *Els Marges*, 41, 39-56.
- CTILC: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* [recurs electrònic en línia: <http://ctilc.iec.cat>].
- DCVB: Antoni M. ALCOVER / Francesc de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear* [consulta en línia: <http://dcvb.iecat.net>].
- DDLc: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari descriptiu de la llengua catalana* [consulta en línia: <http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>].
- DECat: Joan COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. I-IX, Barcelona, Curial / «la Caixa», 1980-1995.
- DGLC: Pompeu FABRA, «Diccionari general de la llengua catalana, reproducció facsímil de l'edició de 1932», dins Jordi Mir / Joan Sol  (dir.), *Obres completes*, vol. 5, Barcelona Edicions 62 / Edicions 3i4 / Moll, 2007, 78-1959.
- DIEC2: INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed. [consulta en línia: <http://dlc.iec.cat>].
- Dolç 1986: Miquel DOLÇ, «Carles Riba o la responsabilitat ling stica», dins Jaume Medina / Enric Sull  (ed.), *Actes del Simposi Carles Riba*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 25-32.

- Ferrer / Pujadas 2002: Josep FERRER / Joan PUJADAS, *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, Barcelona, Fundació Pere Coromines.
- Lorda 1968: Felip M. LORDA, *Carles Riba, traductor de la «Odisea», anàlisi y motivaciones*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Medina 1978: Jaume MEDINA, «L'hexàmetre i el díptic elegíac en la poesia catalana», *Els Marges*, 14, 3-30.
- 1989: Jaume MEDINA, *Carles Riba (1893-1959)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Parcerisas 1997: Francesc PARCERISAS, *Traducció, edició, ideologia. Aspectes sociològics de les traduccions de la Bíblia i de l'Odissea al català*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Od19*: HOMER, *Odissea*, vol. I-III, trad. de Carles Riba, Barcelona, Editorial Catalana, 1919.
- Od53*: HOMER, *L'Odissea novament traslladada en versos catalans per Carles Riba*, Barcelona, Alpha, 1953.
- Riba 1953: Carles RIBA, «Uns mots del traductor», dins *Od53* (7-15).
- Turull 2008: Isabel TURULL, *Carles Riba lingüista*, treball de recerca de doctorat, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Valentí i Fiol 1973: Eduard VALENTÍ I FIOI, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial.